

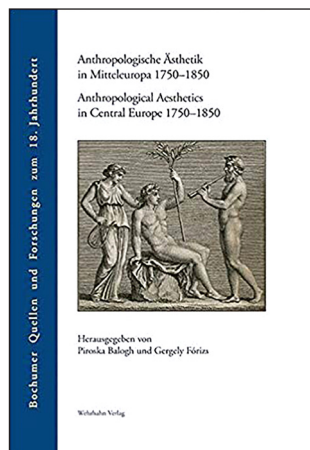
Emberk, esztétikák, hatások

Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa, 1750–1850/Anthropological Aesthetics in Central Europe, 1750–1850. Hg.: Piroska Balogh – Gergely Fórizs. Wehrhahn Verlag, Hannover, 2018. (Bochumer Quellen und Forschungen zum 18. Jahrhundert, Band 9.) 304.

Hugh Blair skót filozófus elmélete szerint a helyesség, az érzelem és az értelem dichotómiájaként is felfogható ízlés az emberben mélyen gyökerezik, és továbbfejleszthető a természet utánzása, a másolat és az eredeti összehasonlítása, valamint rendszeres gyakorlás által. (273–275.) A korszakban a racionalizmus és az empirizmus tehát kéz a kézben jár: Friedrich Bouterwek (1766–1828) panteista világgéppel rendelkező (53.) göttingeni professzor empirikus pszichológiáját például még a racionális pszichológia formálja, nem az empirikus megfigyelés módszere (52.), Joseph Calasanz Likawetz, a grazi líceum filozófiaprofesszora szerint pedig szintén kevert az esztétikai érzés, nem tisztán esztétika, hanem az értelem érdeklődése is belevegyül. (124.) Szintén az

érzelmi tapasztalatot hangsúlyozza Karl Heinrich Heydenreich (1764–1801) lipcsei egyetemi tanár: a művész – a költő, a festő, a szobrász, a kertművész – nem egyszerűen másolja a tárgyat, hanem a lelkében megmozduló érzelmet teszi megragadhatóvá, így műalkotása az érzelmek elővilágításának (*hervorleuchten*) eredménye. Heydenreichnek ez a klasszikus imitációelmélet alól felszabadított absztrakt művészetelmélete már a romantika előfutáraként értelmezhető. (66–70.) A befogadóval való kapcsolatra, illetve a befogadó érzelmi reakcióit elindító élénkségre (*vivacitas*) (170–171.) tudatosan koncentrálnak Szerdahely György Alajos, aki szubjektív, sőt ironikus narrációjával kimondatlanul egyfajta intellektuális kalandra hívja olvasóit, hogy ezáltal is megtapasztalják a szépség relatív minőségét, illetve, hogy milyen távol állnak a tökéletestől, az abszolútumtól. (145, 155, 169.) Wilhelm Traugott Krug (1770–1842) eklektikus esztétikafilozófiája pedig egyenesen „filozófiai republikanizmus”, ami nem saját egyéni véleményét, hanem minden gondolkodó polgártársra érvényes törvényt, az általános emberi értelem reprezentálja. (Fórizs 91.)

A 2016 májusában az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete által rendezett nemzetközi konferencia előadásainak anyagából született, *Anthropologische Ästhetik in Mitteleuropa, 1750–1850/Anthropological Aesthetics in Central Europe, 1750–1850* címmel megjelent tanulmánykötetben az ezekhez hasonló esztétikaelméleti, filozófiai eszmefuttatások burjánzásának-túlburjánzásának lehetünk tanúi. A késői felvilágosodás és kora romantika korához (bár az ilyesfajta korszakmegjelölések igencsak terheltek, nem véletlenül szerepel a kötet

címében két objektív dátum), illetve Közép-Európához (inkább csak a Habsburg Monarchiához és a német területekhez, ezen belül is kissé felülreprezentált módon a Magyar Királysághoz) köthető írások befogadását tovább nehezíti az absztrakció hiánya és a kétnyelvűség, de az elemzésekhez tartozó ábrák, táblázatok, képek közlése (például: Zelle, 29; Richter, 49; Balogh, 143; Lengyel, 216–217.) kétségkívül hozzájárul az esztétikai eszmerendszerekben való könnyebb tájékozódáshoz. Ha azonban egy kicsit jobban belemélyedünk a tanulmányok olvasásába, világos összefüggésekre bukkanunk, sokrétű kölcsönhatások, szerteágazó kapcsolatok, rejtett rendszerek tűnnek fel előttünk.

Egy ilyen – annak ellenére, hogy a címben szerepel, korántsem nyilvánvaló – kapcsolás a tanulmányok között az antropológiai esztétika mint eszmei háttér, filozófiai elképzelés. Az antropológiai jelzőt a tárgyalt korszakban gyakran szerepeltették az esztétika előtagjaként, illetve azzal összefüggésben (11.), ami a szépségtapasztalat emberi tényezőit, a szép szemlélésének antropológiai előfeltételekhez való kötöttségét érzékelteti. (82.) A szépség maga egy speciális belső organikus kapcsolatként is felfogható, amely az emberi élet bármely dimenzióját jellemezheti. (146.) Ezen felül az antropológiai esztétikában az empirikus vizsgálódás hangsúlya, az érzékenység legitimációja és humanizációja (21.), illetve az esztétika holisztikus, „neohumanista polihisztort” nevelő képzési funkciója (12, 251–252.) egyaránt benne foglaltatik. Így az esztétikai tapasztalat az igazi emberség, a „*homo aestheticus*” ideáltipikus elérésének egyik eszközévé válik (154, 163, 144.), és nemcsak az esztétika ruházódik fel immanens antropológiai, hanem az antropológia is esztétikai sajátossággal. (27.) Sőt, Zelle (22.) szerint az egész 18. századi kultúra jellemezhető ezzel a fogalom párral. Mielőtt azonban – joggal – parttalannak éreznék a túlzott tárgykörbővítést, Fórizs szerint figyelembe kell vennünk, hogy az antropológiai esztétika eklekticizmusa nem marad a szinkretizmus szintjén, hanem egységes belső logikával szigorú keretek közötti általánosítást foglal magában az emberi természetre és a közösségi (ízlés)ítélet sajátosságaira vonatkozóan, lehetőséget kínálva ezzel az egyes gondolkodóknak a kreatív elméletalkotásra. (96.)

A legtöbb tanulmányban egyértelmű, és a kötet egységét – a változatosságban – gazdagon alátámasztó tény, hogy az elemzett szerző vagy szöveg az antropológiai esztétika körébe tartozik. Némely esetben, mint például Romy Károly György dinamikus tapasztalati esztétikai modellje (248–250.), vagy Benke József Schillerfordítása, illetve Kis János Blair-fordítása kapcsán azonban kevésbé meggyőző, hogy a tárgyalt szerzők az antropológiai esztétika képviselői, illetve, hogy a fókuszba helyezett kérdéskörök az antropológiai esztétika problémaközpontú megközelítését mozdítják elő.

A kötet koherenciáját ennél megkérdőjelezhetlenebbül az adja, hogy minden tanulmányíró egy vagy két korabeli gondolkodó művét vagy fordítását ismerteti és elemzi: Carsten Zelle Heinrich Zschokkét, Sandra Richter Friedrich Bouterweket, Antonín Policar Karl Heinrich Heydenreichot, Fórizs Gergely Wilhelm Traugott Krugot, Tomáš Hlobil Franz Samuel Karpét, Gottfried Immanuel Wenzelt és Joseph Calasanz Likawetzet, Balogh Piroska Schedius Lajost és Szerdahely György Alajost, Csuka Botond Szerdahely György Alajost, Gurka Dezső Schedius Lajost, Mester Béla Rozgonyi Józsefet, Lengyel Réka Versegly Ferencet, Simon-Szabó Ágnes Benke Józsefet és Bölöni Farkas Sándort, Bodrogi Ferenc Máté Romy Károly

Györgyöt, Hörcher Ferenc és Tóth Kálmán pedig Kis Jánost és Dessewffy Aurélt helyezi a középpontba. A korszak nagy filozófusaihoz, Kanthoz, Schillerhez és Hegelhez képest kevésbé ismert vagy nem elsősorban esztétikaelméleti szempontból kutató személyekről van szó, akik viszont oktatói, tankönyvírói, kompilatori, fordítói tevékenységük révén jelentős, és a „nagyoknál” sokkal közvetlenebb hatást gyakoroltak környezetükre. A kötet szerzői és szerkesztői impliciten vagy expliciten ezzel a közvetlen befolyással indokolják témaválasztásukat, fókuszuk viszont nem elsősorban „lefelé”, a kiszemelt elméletalkotók olvasói, hallgatói – tehát a tudományos szempontból laikusok – felé, hanem „felfelé”, az ismert(ebb) és népszerű(bb) filozófusokkal való kapcsolat felé irányul. Így megmarad a kötet alapvetően esztétika- és filozófiaelméleti sajtósága.

Több tanulmány esetében releváns a Kanthoz való viszony. Az antropológiai esztétika mint az ember sajátosságait, szépségtapasztalatát és az utilitarista képzés-konceptiót szem előtt tartó irányzat alapvetően a kanti esztétikai autonómia és érdeknélküliség tanával ellentétes, így képviselői is nagyrészt kritikusak Kanttal. (12, 93; 32.) Zschokke esztétikája például csak részben transzcendens, részben viszont pszichológiai és gyakorlati, hiszen Kanttal szemben a zseni nem megteremtődik (*erzeugt*) a művészet által, hanem képzés által alakul (*gebildet*). (35–37.) Bouterwek művében Kant megközelítését „szörnyű izléstelenségnek” nevezi, és expliciten vele szemben pozicionálja saját nézeteit, ahogy hozzá hasonlóan Karpe is: a szépség racionális, van célja, és az emberi szellem ezirányú eredeti vágyait kell empirikus módon tanulmányozni. (50–55, 107.) Meggyőző Richter azon felvetése, hogy kanti nézőpontból az ilyen érvelés a prekantiánus elvekhez való visszatérést jelenti. Rozgonyi József szintén határozottan antikantiánusként és a *common sense* filozófiájának követőjeként Thomas Reid kritikáját használta fel, miszerint Kant félreértelmezte a skót felvilágosodás hagyományát. (197–205.) Kant transzcendens logikája és a skótok *common sense* logikája nem kompatibilis – ezt szögezi le Hörcher és Tóth (288.) a Hugh Blair-fordítások kapcsán.

Más tanulmányokban a Kanthoz való viszony az elemzés problematikájának részévé válik, például a Krug-fordító Márton István, G. I. Wentzel, a linzi líceum tanára vagy Zschokke és Schiller esetében. Az első ránézésre logikus Pukánszky-érvelést – miszerint a kantiánus Márton azért Krugot fordította, mert Kant művei indexen voltak – Főríz meggyőzően cáfolja: a fordításból a kritikai filozófia hangsúlyos, amit nem szerencsés összemosni a kantianizmussal, Krug ugyanis például principiáit nem adott, hanem alkotottnak tünteti fel, így – Krug által – Márton sem a kanti rendszert szándékozta reprodukálni. (77–84.) Wenzel árnyalja és továbbfejleszti Kant nézeteit: a kétféle teljesség elméletéből csak a logikai tökéletességre vonatkozót vezeti le Kanttól – forrása itt ráadásul nem is Kant *Kritikája*, hanem *Logikája* –, az érzések törvényeivel kapcsolatban levő esztétikai tökéletességről alkotott elképzelése inkább Federre emlékeztet. (110–120.) Likawetz *Az ítélőerő kritikája* legtöbb tézisént átveszi, de nem kriticsztikai-transzcendentális módon, hanem empirista-pszichológiai (át)értelmezéssel, amit a német pszichológiai-antropológiai esztétika inspirált. (125.)

Vannak szerzők, akik viszont egyértelműen szimpatizálnak Kanttal: Schedius a kanti természetfilozófia szerint értelmezi fogalmait (190–191.), Heydenreich pedig tudatosan népszerűsíti Kant filozófiáját egyetemi előadásain. (57.) Zelle az

antropológiai esztétikával sem gondolja ellentétesnek Kantot. Véleménye szerint Kant kétféle esztétikát különböztet meg: pszichológiát – ebben Zschokke az erősebb, aki empirikus pszichológiából alkot lényegében antropológiai esztétikát –, illetve pragmatikust – ebben Schiller az erősebb, aki a szabad játéktérrel rendelkező emberre és az érdeknélküliségre koncentrálva alkot egyfajta esztétikai antropológiát, ami távolságot foglal magában az ember és az esztétikai gyönyörködés tárgya között. (42.)

Ahogy láthatjuk, a tanulmánykötet önmagában a Kant-recepció kapcsán is értékes összefüggésekkel és érzékeny elemzésekkel teli, rendkívül bőséges tényanyagot kínál. A hatástörténeti aspektus azonban nem merül ki ebben: minden vizsgált szerző esetében számos más elmélettel és elméletalkotóval való kapcsolat előviláglik. A szerzők elemzése szerint Bouterwek például szisztematikus esztétika formájába öltött nem-transzcendentális idealizmusában nagyrészt Jacobira hagyatkozik (55.), Heydenreich pedig Engel zeneesztétikáját használja a képzelet és az emberi érzelmek lefestésére alkalmas művészetelméletében. (58–61.) Krugnál a karteziánus racionalizmus és a baumgarteni esztétika nyomait egyaránt felfedezhetjük (87–88.), Karperre és Likawetzre pedig Feder göttingeni professzor hatott az esztétikai érzések kategorizációja kapcsán. (105, 108, 122, 129.) Johann Georg Sulzer művei Zschokke (Zelle, 36.), Szerdahely (Csuka, 164.) és Verseghy (222–223.) esztétikájának egyik fő forrását jelentették. Schedius széles Magyarországon kívüli tudós-kapcsolathálóra épített (150.), de alapvetően Schellingre támaszkodott, bár az abszolút szépségről alkotott elképzeléséhez a cselekvő potencia és cselekvő matéria viszonyához részben kritikusan viszonyult. (183–185.) Schiller esztétikája a Benke József fordítása előtti évben megjelent, és saját drámaelméleti művére is hatott már. (226.) A német mellett a skót felvilágosodás többé-kevésbé egységes eszmerendszere és nagy alakjai – Smith, Shaftesbury, Hutscheson és Burke – is befolyásolták a közép-európai gondolkodókat: a morális szentimentalizmust Szerdahelynél (156.), az ízlésfejlesztő törekvések és a hasznos polgáreszmény hangsúlyát Kis Jánosnál és Dessewffy Aurélnál érhetjük nyomon. (255–256.)

Különösen érdekes, és a kötet koherenciáját támogató tény, hogy a tárgyalt szerzők egymáshoz is kapcsolódnak, egymás elméleteire is építenek. (Bár szerencsés lett volna, ha az egyes tanulmányok szerzői – akár utólagos szerkesztői javaslatra, például egy-egy lábjegyzetben – explicite is felhívják erre a figyelmet.) Schedius például Krugtól veszi át a kalleológia fogalmát, ám részben – a szubjektumorientált esztétika hangsúlyozásával – megváltoztatja jelentését (144.), Romy pedig Bouterwek gráciaelméletére hagyatkozva vallja, hogy nem a szemlélt tárgy formája, hanem a szemünk előtt megjelenő benyomás számít, ami a belső érzékek szabad, harmonikus játékaival van összefüggésben. (245–246.) Érdekesek az egyes tanulmányokon belüli, közvetlen hatást nem feltételező összehasonlító megállapítások is: Wenzel és Karpe tankönyveikben egyformán oldják meg a belső érzések pszichológiai problémáját (115.); Bölöni és Benke függetlenül fordítják Schillert, de motivációjuk nagyban hasonló. (237.)

A különböző eszmei hatások, kapcsolódások kötetbeli hangsúlya révén fontos szem előtt tartani azt a bevezetőben is megfogalmazott alapvetést, miszerint a recepció sosem egyirányú és mechanikus átvétel, hanem folyamatos szelekció eredménye – így nem is beszélhetünk egységes hatástörténetről, hanem csak – Főríz

után – „receptiótörténeti pillanatokról”. (13.) A tanulmányok szerzői ezzel összhangban szintén megfogalmazzák a (természet)filozófiai hagyomány sokrétűségét és bonyolultságát (182, 185.), a különböző kontextusokból való ideakölcsönzés természetes voltát (223.), valamint a brit-német kapcsolatok ambivalenciájához hasonló német-magyar „transzfereket”. (245.)

A receptiótörténet összetettségének konstatálása mellett a szerzők különbözőképpen értékelik tárgyalt gondolkodójuk munkásságát: Gurka (193.) Schedius esetében pozitívumként emeli ki, hogy Schelling fogalmait más gondolkodási hagyományokkal együtt koherens struktúrába integrálta. Hasonló következtetést fogalmaz meg Lengyel (211.), aki hangsúlyozza, hogy Verseggy esztétikai műveit tekintve nem volt eredeti gondolkodó, hanem egy tehetséges kompilátor, aki logikus, átlátható rendszert alkotott. Más tanulmányokban viszont a gondolkodó eredetiségét bizonyítják a szerzők. Például Csuka (178–179.) Szerdahelynél emeli ki a Sulzertől és Kamestól való eltávolodást, és mivel nem veti fel, hogy ezen elmozdulásokban Szerdahely valaki más hatása alatt állt volna, egyedi teljesítmény voltát sugallja, Rozgonyi művét pedig Mester (207.) Reid által erősen inspirált, de alapvetően eredeti műként tartja számon. Az eredetiség melletti ilyen típusú érvelések nem feltétlenül meggyőzőek. Rokonszenves viszont, hogy a kötet szerzőinek többsége kutatásának létjogosultságát nem a tárgyalt esztéta gondolatainak eredetiségével igazolja.

A hatások kapcsán viszonylag kis hangsúlyt fektetnek a szerzők arra, hogy mire alapozzák megállapításaikat. A direkt, közvetlen szövegkölcsönzések csak részben bizonyíthatók – hívja fel a figyelmet Gurka Dezső (192.) az összes tanulmány szempontjából figyelembe veendő igazságra. Természetesen azokban az esetekben könnyű a kapcsolatot feltárni, ahol célzott fordításról van szó, vagy a szerző maga is megnevezi forrását, mint például Versegghynél (217.) vagy Schediusnál. (185–186.) A legtöbb szerző azonban sajnos nem hivatkozik forrására még az olyan kézenfekvő esetekben sem, mint Likawetz, Wenzel és Karpe tankönyveiben. (124.) A hatástörténet vizsgálatába bevont kéziratos források is eligazíthatnak: Rummy például jegyzeteket készített Bouterwek egyetemi előadásairól, és gráciatanulmányának kézírataiból pedig nyilvánvalóvá válik, hogy Bouterwek megállapításait alakítja, kritikus reflexiókat ír. (240–241.) A külföldi tanulmányok, egyes egyetemek mint szellemi közegek bevett hatástörténeti bizonyítékoknak számítanak, bár a tanulmányokban meglehetősen felszínesen kerülnek említésre, például, hogy Rozgonyi Utrechtben és Oxfordban, Benke Göttingenben és Jénában ismerte meg a rá ható Reid, illetve Schiller eszméit. (Moglehetősen konkrét, bár kissé ingatag Mester Béla következtetése, hogy Rozgonyi később idős kora miatt nem változtatta meg gondolkodásmódját Reinhold és Jakob előadásainak hatására.) (202.) Az ilyen típusú összefüggéseknél sokkal érdekesebbek és életszerűbbek – bár korántsem valószínűbbek – a levéltári forrásokon alapuló feltételezések. Hörcher és Tóth például felveti, hogy Dessewffy Aurélt apja bátoríthatta a Blair-fordításra, aki a Felső-Magyarországi Minervát – a fordítást megjelentető folyóiratot – is szponzorálta (259–262.), Kis János fordítását pedig Döbrentei támogatta, akinek ismert egy Kazinczyhoz írt, Blairt dicsérő levele. (280–282.) Kis Blair eredetijét a Széchényiektől szerezhetette be, hiszen kapcsolatuk levelezésük alapján bizonyított, illetve a Széchényiek anglofíliája (és könyvgyűjtő tevékenysége) szintén

köztudott. (263–264.) Szintén a korabeli szellemi környezet konkrét sajátosságának bizonyítéka, hogy Romy gráciaesszéje az általa is ismert, és a *Spectator*-ban ábrázolt mentalitást tovább éltető *Mindenes Gyűjtemény* és *Orpheus* című folyóiratokkal is kapcsolatban van. (246.) Bodrogi utalásával ellentétben azonban a *Spectator* szerzője-szerkesztője nem Shaftesbury, hanem Addison és Steele volt.

A recepciótörténet érvrendszere kapcsán tehát sok kérdés felmerül. Közvetlen nyom nélkül mennyiben lehet kapcsolatokat feltételezni? Mennyire önkényes egy-egy filozófiai „hagyományba” beilleszteni az adott gondolkodót (vö. Zelle, 36; Csuka, 172–174.), és mennyire mélyen kell ismerni ehhez a kontextust, a „hagyományt”? Mennyiben szükséges elkülöníteni az eszmei kötelékeket, áthallásokat, összefüggéseket a konkrét gondolati hatásoktól, befolyástól, illetve milyen módszertannal és előképzettséggel lehet közelíteni az egyikhez vagy a másikhoz?

A tanulmánykötet recepciótörténeti súlya tovább nő azzal, hogy számos szerző kitér a fókuszában levő bemutatott mű(vek) hatására, kortárs, illetve későbbi recepciójára. Benke József Schiller-fordítása például korában „ismert és sokat olvasott” volt (232.), Bouterwek előadásaira pedig valószínűleg H. Heine és A. Schopenhauer is járt Göttingenben. (47.) Szerdahely és Sulzer tevékenysége akadémiai körökben és Magyarországon kívül is jelentős hatást gyakorolt. (148–149.) Heydenreich művészetesztétikáját kortársai jóindulatúan fogadták, az utókor mégis elfelejtette, illetve csak az arisztotelianus miméziskoncepció felől értékelte ellentmondásos módon. (57–58.) Zschokke tankönyvét már a korában is eklektikusnak (31.), Rozgonyi művét – valószínűleg Kazinczyval való ellentéte miatt is – beszűkült, konzervatív antikantiánus szemléletűnek tartották. (204.) Krugot az utókor leginkább Kant tanainak népszerűsítőjeként tartja számon, filozófiai és esztétikai rendszerét saját belső perspektívából nem vizsgálták. (71–72.) Szerdahely módszertani eklekticizmusát az utókor leértékelte, nem tartotta eredetinek (155), illetve az esztétika mint nem speciálisan a magyar nemzet problémája nemigen került a vizsgálatok látókörébe. (151.) Margócsy Verseghy Sulzer-adaptációját régimódinak tartotta, ami cáfolható, hiszen a 19. század elején Kazinczy maga is idézte Csokonai-kritikájában, valamint a mű még 1863-ban is értékes ajándéknak számított. (222–223.)

A fentiekhez hasonlóan erős irodalomtörténeti érzékenységről árulkodnak a tanulmányok részletes filológiai részei. Bodrogi (242–243.) Romy gráciaelméletét részletes fogalomtörténettel vezet be, olasz, spanyol, francia, angol és német példákkal szemléltetve, hogy a civilizáló erőttől kezdve a morális bájon át a neoplatonikus összhangjáig mi mindent foglalt magában a szó. Hörcher és Tóth (277–279.) a Kis János és Dessewffy Aurél fordításai közti finom különbségeket elemézi: míg például Kis „gyönyörködve érezzük” kifejezése mögött az érzés hangsúlyos, Dessewffy a nagyobb passzivitást és a fenség ránk gyakorolt hatását is előrejelző „hatólag megilletődünk” szavakat használja. A francia megfelelőikre emlékeztető neologizmusok azt sejtetik, hogy a fordítók az angol eredeti mellett a francia fordítást is használták – hívja fel figyelmünket a Hörcher-Tóth szerzőpáros. (277.) Kis János tizenhárom évvel későbbi fordításában fellelhető változtatásaiából is érdekes következtetéseket szűrnek le: ekkor a *reason*-t észnek fordítja a korábbi okosság helyett, széptudományokat használ mesterség helyett, amiből kimutatható, hogy az évek során Kis elmozdult a német ízlédiskurzusban. (283–284.) Gurka (188–190.) ehhez hasonló igényességgel mutatja be Schedius Schellingtől átvett

kulcsfogalmait, a *Band*, *Konstruktion* és *Potenze* árnyalatnyi jelentésváltozatait. (188–190.) Más tanulmányok esetében szintén találkozhatunk filológiai finomságokkal, Lengyel például rámutat, hogy Versegly Sulzer német közmondását nem fordítja, hanem egy magyart told be helyette. (218–220.) Simon-Szabó pedig kiemeli, hogy Benke Schiller-fordításában a nációt a nemzést („nemzett-séget”) is magában foglaló nemzet fogalmával azonosítja, így a *Menschengeschlecht* esetében mást, az emberi nemet kell alkalmaznia. (231.) Ez utóbbi összefüggések azonban nincsenek megfelelően kontextualizálva, önmagukban álló megállapításokként kiutásuk és jelentőségük minősége is megkérdőjelezhető.

Az esztétikaelméleti szövegek elemzésének recepciótörténeti és filológiai aspektusa mellett a tanulmánykötetben kidomborodik az intézmény- és tudománytörténeti aspektus is. A kötet felépítése, nagy fejezetei (I. Német esztétika; II. A Dunai Monarchia egyetemi esztétikája; III. Esztétika a magyarországi gimnáziumokban és a folyóiratokban) alapvetően sugallják az intézménytörténeti keretek hangsúlyosságát, az egyes tanulmányok tartalmában azonban mindössze elvétve találunk ezt problematizáló részeket. Leginkább csak Balogh Piroska (134.) elemzi koncepcionálisan az esztétika intézményesedésének oktatói oldalát, kiemelve, hogy az (antropológiai) esztétika bevezetésének háttérében új, a humán tudományokra nagyobb hangsúlyt fektető pedagógiai elképzelés állt, aminek jelentőségét tovább növelte, hogy más szakokról is hallgathatták. Szintén magyarországi intézménytörténeti tény az Akadémia létrejötte és az általa szponzorált fordítási program, amely például Kis János teljes Blair-fordítását is lehetővé tette: Hörcher és Tóth esettanulmányából. (256; 280–282.) ízelítőt kaphatunk arról, hogy a fordítás véleményezése hogyan és milyen minőségben történt. Több szerző megemlíti a – szintén az intézményesedéshez köthető – nyelv problémáját: az esztétika oktatása hazánkban latinul folyt (135.), de számos fordítás (75.) és kompiláció (215.) is latin nyelven született, ami a magyar nyelvű terminusok fejletlenségére és a magyar államnyelv hiányára is rámutat. Bár mindez a magyar nemzeti irodalom létrehozása vagy a neologizmus körüli viták szempontjából adalékokkal szolgálhat (lásd: például, 211; 264–265.), a magyar olvasó számára meglehetősen közismert, és a bevezetőben (15–16.) is ismertetett problémának a többszöri – de minden alkalommal hasonlóan felszínes – kifejtése ismétlésszerűnek tűnik. Mester Béla következtetése (200; 210.), hogy Rozgonyi latin nyelv választását a nemzetközi tudományos közegbe való kilépés motiválta volna, szintén kérdéses, figyelemre méltó azonban Balogh Piroska megállapítása, hogy a nyelv miatt az akadémiai esztétika elvált a populáris esztétikától. (135.) Ezeket az eseteket kívül a tanulmányok szerzői csak témájuk révén, kimondatlanul illeszkednek az intézménytörténeti keretekhez. Az explicit utalások hiányában a nagy fejezetek elején szerencsés lett volna a tanulmányokat az adott intézménytörténeti szempontból kontextualizáló bevezetőket írni. Ezekben arra a – lehetséges, hogy véletlenszerű? – összefüggésre is rá lehetett volna világítani, hogy a nagy fejezetek mint intézménytörténeti állomások a bennük foglalt tanulmányok révén nagyvonalú kronológiai rendet is kimutatnak: az I. fejezet az 1790-es évek műveit, a III. már az 1810-es, 1820-as évek alkotásait helyezi a középpontba.

A fejezetcímektől alapvetően független tudománytörténeti aspektust több szerző kidomborítja, amelyet az antropológiai mint univerzális embertudományi (181.) aspektus további boncolgatása is motivál. Az esztétika tudománya alapvetően

filozófiai diszciplína volt, de a korban maga a filozófia is sokat változott. (45–46.) Gurka Dezső rámutatott, hogy speciálisnak számít Schedius esete, aki az objektív szépséget (*Calleologia*) természetfilozófiai keretbe illesztette, az elektromosság analógiáit is bevonva. (185.) Az osztrák tankönyvírók az esztétikát az elméleti filozófián belül a logika vagy az empirikus tudományá emancipálódott pszichológia részeként értelmezték (25, 99–101, 104, 110, 128.) – ez utóbbi szélesebb körben is az esztétika alapvető tudományává vált. (39.) Az esztétika és az ízlés a retorikával és poétikával is összefonódott (vö. Hörcher–Tóth, 254.), Szerdahely szerint például a költészetnek mediálól szerepe van (143.), Verseghy pedig meggyőződéssel vallotta, hogy nagy hibának számít nem esztétikai alapra helyezni a retorikát és költészetet. (215.) Richter (53–54.) egy érdekes összefüggésre hívja fel a figyelmet: Bouterwek az esztétika felől közelítve elsősorban a költészetet tartotta relevánsnak mint önmagában céllal rendelkező tudományt, de művének későbbi kiadásában revideálta nézetét, és a retorika szépprózai – így esztétikai – aspektusát is elismerte. Bár minden bizonnyal egy emancipálódó és a helyét kereső tudományról van szó, meredeknek számít Mester okfejtése, miszerint Rozgonyi azért hagyhatta ki művének nyomtatott verziójából a szépségről szóló részt, mert a nyilvánosság előtt a „hardcore filozófiával” nem akarta összemosni a „puha esztétikát”. (208–210.)

A kötet tanulmányai több más tudományág szempontjából is érdekes adalékokkal szolgálnak, esztétikaelméleti megközelítésük újfajta kontextualizálást mutathat fel a politika-, társadalom- és kultúrtörténészek számára.

Az antropológiai esztétikai megközelítés nélkül például nem lett volna hitelesen alátámasztható az az oktatáspolitikai következtetés, hogy Werthes gondolatai a társadalom képzéséről és a lojalitásról közelebb álltak van Swietenéhez. Ez indokolhatta Szerdahelyi leváltását a pesti egyetem esztétika tanszékéről, illetve, hogy később ugyanezen poszthoz Schedius szász evangélikus családi háttere előnyös volt politikai szempontból. (135–138.) Hasonló jellegű összefüggés, hogy a Helytartótanács az egységesített nyelvhasználat kidolgozása érdekében bízta meg Verseghyt egy új nyelvtankönyv-sorozat megírásával (212–213.), illetve, hogy Horatius politikai verseinek tiltása nagyban befolyásolta az esztétikaoktatás szemléltetését. (140.)

A társadalmi helyzet, a foglalkozás és a társadalmi kapcsolatok szintén relevanciát nyernek az elméleti összefüggések mellett. Például az, hogy Benke József és Bölöni Farkas Sándor egyaránt az erdélyi színjátszó társulat tagjai voltak (226–230.), lényeges tény Schiller-recepciójuk kapcsán, illetve, hogy Verseghynek pálos szerzetesként lehetősége nyílt az új eszmékkel kapcsolatba kerülni és a szabadkőműveséghez csatlakozni. (212.) A társadalmi szempontokat hangsúlyosan és szervesen beépíti az elemzésébe Hörcher és Tóth (254–259.) Dessewffy és Kis meglepő párhuzamosságot mutató Blair-fordításának bevezetőjeként: a hagyományos arisztokrata családból származó Dessewffy József 17 éves fia, Aurél fordítása szabadabb, több önálló gondolatot is tartalmaz, míg Kis János 55 éves erdélyi evangélikus szuperintendensként, városi értelmiségiként szigorúbban ragaszkodott az eredeti Blair-szöveghez. Mindketten anglofilek voltak, és közvetetten vagy közvetlenül Kazinczy köréhez tartoztak (260–263.), ráadásul Dessewffy apja és Kis kapcsolatban is álltak egymással, ahogy azt egy, a fordítások évében keletkezett levél bizonyítja. (270.)

Érdekes kultúrantropológiai adalékok, hogy Schedius a magyarországi kultúrát a barbár Balkánhoz képest fényesként állítja be (182.), illetve Kis és Dessewfy sem érzékelteti kisebbségi komplexusát, ami a skót felvilágosodáshoz képest Magyarország periférikus helyzetéből következhetne. (279.) Egy-egy eszmetörténeti vonatkozásra is rábukkanhatunk: Benke József korábbi írásától eltérően 1810-ben az államot már mint nemzetet képzelel el, és a színház feladataként tartja számon, hogy az állami törvényeket támogassa. (230.) A Blair-fordítások pedig a csinosodás nyelvéhez, a kulturált gentleman ideájához illeszkedtek. (266, 269.)

Az imént feltárt sokszínű kölcsönhatási rendszerek vizsgálatához, megértéséhez és befogadásához mindenképpen interdiszciplináris megközelítésre van szükség. (152.) Ha ezt elsajátítjuk, a művészetelméletek zavaró heterogenitása és eklekticizmusa logikusnak, a vizsgált szerzők polihisztor léte természetesnek fog tűnni. (239.) Mindebből következik, hogy számos tudományterületről – a filozófiatörténet, az esztétikaelmélet, az irodalomtörténet és a kultúrtörténet felől egyaránt – releváns módon lehet közelíteni a tanulmánykötetben taglalt témákhoz. Sőt, az egyes tanulmányok a tárgyalt személyekkel érintkezésbe lépőket kutató társadalomtörténészek számára is érdekes adalékokkal szolgálnak.

Ahogy az antropológiai esztétika maga, ez a kötet is „egység a változatosságban”: egység, hiszen a szerzők kevésbé közismert gondolkodók antropológiai esztétikai megközelítését tárgyalják, hasonló elveket és módszert szem előtt tartva, ugyanakkor változatosság, hiszen különböző recepciótörténeti keretek között, különböző elméleti hangsúlyokkal foglalkoznak a személyekkel, művekkel. Várjuk, hogy ez a gazdagító kettősség folytatódjon a 2018 decemberében és 2019 júniusában tartott alkalmazott antropológiai esztétikai konferenciák anyagára épülő, tervezett második kötetben is.

D. Mohay Borbála

